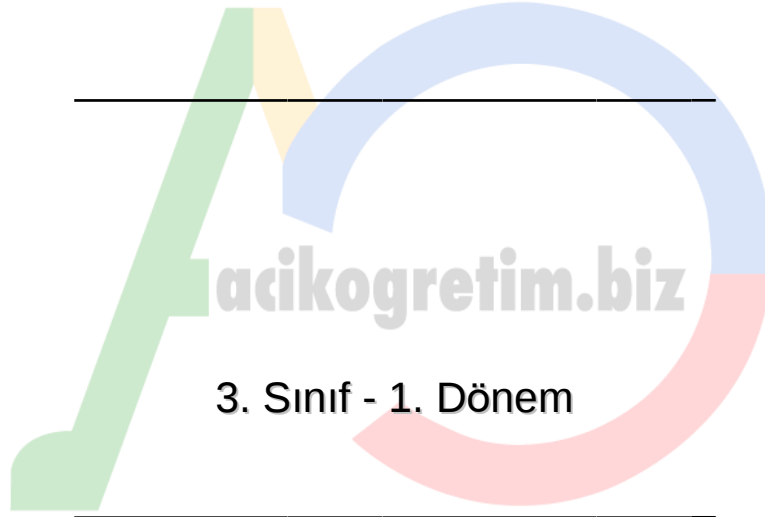

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ - I DERS NOTLARI

3. Sınıf - 1. Dönem

İsa SARI
www.isa-sari.com

YENİ UYGUR ALFABESİ

Kiril		Lâtin	
Büyük	Küçük	Büyük	Küçük
А	а	A	a
Б	б	B	b
В	в	V	v
Г	г	G	g
Ғ	ғ	Ĝ	ĝ
Д	д	D	d
Е	е	E	e
Ж	ж	J	j
З	з	Z	z
И	и	İ	i
Й	й	Y	y
К	к	K	k
Қ	қ	Q	q
Л	л	L	l
М	м	M	m
Н	н	N	n
Ң	ң	Ñ	ñ
О	о	O	o
Ө	ө	Ö	ö
П	п	P	p
Р	р	R	r
С	с	S	s
Т	т	T	t
У	у	U	u
Ү	ү	Ü	ü
Ф	ф	F	f
Х	х	H	h
Ц	ц	Ts	ts
Ч	ч	Ç	ç
Ш	ш	Ş	ş
Щ	щ	Şç	şç
Э	э	Ä	ä
Ю	ю	Yu	yu
Я	я	Ya	ya
Ъ	ъ	Kesme işareti	
Ь	ь	Yumuşatma işareti	

“

Kālām sundi ālām ezdi dilimni
Şamal darip kikāş kildi tilimni
Kolum tutmas putum basmaz palāç men
Nimām birle kilay razi ālimni

*Kalem kırıldı, zulüm ezdi gönlümü
Rüzgar vurup kekeme yaptı dilimi
Elim tutmaz, ayağım basmaz, felcim
Nasıl memnun edeyim halkımı*

”

Örnek Metin #1

1) Köñül tiliñni toğra tut

B. Nesne Zmr. Yk.

köñül tili: B.siz İsim Tamlaması
Taml. Tm.

tiliñni

< til - i - ñ - ni

til: İsim kökü

-i-: Yardımcı ünlü

-ñ-: Teklik üçüncü şahıs iyelik eki

-ni: Yükleme hali eki

2) Hudağa siğin

D.T. Yk.

3) Yürüş-turuşta toğra bol hatâlık kılma

D.T. Zmr. Yk. Yk.

yürüş-turuş: Tekrar grubu

İsim İsim

hatâlık kıl: Birleşik fiil grubu

İsim Fiil

4) Diliñ ve tiliñni kiçik tut

B.li Nesne Z.T. Yk.

diliñ ve tiliñ: Bağlama grubu

İs. Bğ. İs.

5) Çok sözlime

Z.T. Yk.

6) Dâyim yahşılık kıl

Z.T. Yk.

yahşılık kıl: Birleşik fiil grubu

İs. Fi.

7) Yamanlıktin jirak bol

D.T. Yk.

jirak bol: Birleşik fiil grubu

İsim Fiil

yamanlıktin

<yaman - lik - tin

yaman: İsim kökü

-lik-: İsimden isim yapım eki

-tin: Ayrılma hali eki

8) İkki üzlük kişigä gapıñni eytme

D.T. B. Nes. Yk.

İkki üzlük kişig: Sıfat tamlaması

Sf. İs.

İkki üzlük: Sıfat tamlaması

Sf. İs.

9) Sözün yäyilip kätidu hām siriñ açılıp kalidu

Özne Yk. B.E. Öz. Yk.

yäyilip kät: Birleşik fiil grubu

Fiil Y.F.

açılıp kal: Birleşik fiil grubu

Fiil Y.F.

Bundan sonraki kısımlar, dersin işlenişine ve verilen kaynaklara göre değişiklik gösterebilir.

YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE ÇEKİMLER

Şimdiki, Gelecek, Geniş Zaman

-i ¹	
kelimän	kelimiz
kelisän	kelisilär
kelisiz	kelisizlär
kelidu	kelışidu

olumsuzu	
kelmäymän	kelmäymiz
kelmäysän	kelmäysilär
kelmäysiz	kelmäysizlär
kelmäydu	kelışmäydu

-y-	
başlaymän	başlaymiz
başlaysän	başlaysilär
başlaysiz	başlaysizlär
başlaydu	başlaşidu

olumsuzu	
almaymän	almaymiz
almaysän	almaysilär
almaysiz	almaysizlär
almaydu	alışmaydu

Bileşik Zamanlı Fiil Çekimi (Analitik)

-lp + turi ²	
körünüp turimän	körünüp turimiz
körünüp turisän	körünüp turisilär
körünüp turisiz	körünüp turisizlär
körünüp turidu	körünüp turişidu

olumsuzu	
körünüp turmäymän	körünüp turmäymiz
körünüp turmäysän	körünüp turmäysilär
körünüp turmäysiz	körünüp turmäysizlär
körünüp turmäydu	körünüp turuşmäydu

Görülen ve Duyulan Geçmiş Zaman

-KAN ^{-3 4}	
körgän män	körgän miz
körgän sän	körgän silär
körgän siz	körgän sizlär
körgän	körışgän

olumsuzu ⁵	
körmigän män	körmigän miz
körmigän sän	körmigän silär
körmigän siz	körmigän sizlär
körmigän	körışmigän

¹ Adı geçen üç zamanı da basit şekilde karşılar ve ünsüzle biten fiillere *i*, ünlüyle bitenlere ise *y* şeklinde eklenir. Üçüncü şahıslarda (*i*)ş daima fiil tabanından sonra, zaman ekinde önce gelir. Bu durum, çeşitli ses olaylarına bağlı olarak farklılıklar gösterebilmektedir.

² Örnekteki çekim *görüyor(+)* anlamındadır.

³ -kan, -kän, -gan, -gän şekillerindedir.

⁴ Örnekteki çekim *gördü(+)* anlamındadır.

⁵ Daima *mi* şeklindedir

-DI

kördüm	kördük
kördüñ	kördüñlär
kördüñüz	kördüñizlär
kördi	körüşti

olumsuzu⁶

körmidim	körmidük
körmidiñ	körmidiñlär
körmidiñiz	körmidiñizlär
körmidi	körüşmidi

Şimdiki Zamanın Hikayesi

-ät + tl

körättim	körättük
körättiñ	körättiñlär
körättiñiz	körättiñizlär
körätti	körüşätti

olumsuzu

körmäyttim	körmäyttük
körmäyttiñ	körmäyttiñlär
körmäyttiñiz	körmäyttiñizlär
körmäytti	körüşmäytti

Yeterlilik Fiil Çekimi

fiil + äl⁷

käläldim	kälälduk
käläldiñ	käläldiñlär
käläldiñiz	käläldiñizlär
käläldi	kalışäldi

olumsuzu

kälälmidim	kälälmidük
kälälmidiñ	kälälmidiñlär
kälälmidiñiz	kälälmidiñizlär
kälälmidi	kalışälmidi

Belirsiz Geniş Zaman⁸

-(A)r-

okurmän	okurmiz
okursän	okursilär
okursiz	okursizlär
okur	okuşur

olumsuzu

okumasmän	okumasmiz
okumassän	okumassilär
okumassiz	okumassizlär
okumas	okuşmas

⁶ Geçmiş zamanın üç tip olumsuz hali vardır:

körmigän män (görmedim)

körgänim yok (gördüğüm yok)

körgän ämäş män (görmüş değilim)

olumsuz örnekleri gibi.

⁷ Örnekteki çekim *görebilir(+)* anlamındadır.

⁸ İki tip geniş zaman vardır: Birincisi, her zaman yapılan sıradan işler için kullanılan geniş zaman; ikincisi planlanmış ve gelecekte yapılması muhtemeller için kullanılan geniş zaman.

Asıl Duyulan Geçmiş Zaman⁹

	-(l)ptl-	
kälipti män		kälipti miz
kälipti sän		kälipti silär
kälipti siz		kälipti sizlär
käliptu		kälišiptu
	olumsuzu	
kälmäpti män		kälmäpti miz
kälmäpti sän		kälmäpti silär
kälmäpti siz		kälmäpti sizlär
kälmäpti		kälišmäptu

Tam Şimdiki Zaman

	-vati-	
kälivati män		kälivati miz
kälivati sän		kälivati silär
kälivati siz		kälivati sizlär
kälivatidu		kälišvatidu

Emir Çekimi

alayın	alalık
algın	alinlar
alıñız	alinizlar
alsuñ	alışsuñ

İyelik Çekimi

atam	atamız
atañ	atañlär
atañız	atañizlär
atisi	atisi/atiliri
kizim	kizimiz
kiziñ	kiziñlär
kiziñiz	kiziñizlär
kizi	kizi/kizliri

Yardımcı Fiil Çekimleri

yaxşı män	yaxşı miz
yaxşı sän	yaxşı silär
yaxşı siz	yaxşı sizlär
yaxşı	yaxşı ¹⁰
yaxşı idim	yaxşı iduk
yaxşı idiñ	yaxşı idiñlär
yaxşı idiñiz	yaxşı idiñizlär
yaxşı idi	yaxşı idi ¹¹
yaxşı ikän män	yaxşı ikän miz
yaxşı ikän sän	yaxşı ikän silär
yaxşı ikän siz	yaxşı ikän sizlär
yaxşı ikän	yaxşı ikän ¹²

⁹ Ünlüyle biten tabanlara geldiğinde *okupti män* örneğindeki gibi olur. *p* zarf-fiil ekinden önceki yardımcı ünlü yazılmaz. Ayrıca *kör-* gibi tabanlara geldiğinde, şahıslardaki çekimler *körüptü män* ve *körüşmäptu* gibi yuvarlak şekilleri alırlar.

¹⁰ *iyi(+)* anlamındadır.

¹¹ *iyi idi(+)* anlamındadır.

¹² *iyiymiş(+)* anlamındadır.